

LÄRARHANDLEDNING KRING TEMAT KÄRLEK, KROPP OCH HÄLSA FRÅN 1700-TALET FRAM TILL IDAG

Nyfiken på: Kärlek, kropp och hygien från 1700-talet fram till idag, med fokus på 1800-talet

Handledningen är skriven av Åsa Hässlekvist, etnolog och kulturpedagog på Fredriksdal museer och trädgårdar.

Jag har valt att lägga fokus på 1800-talet bland allmoge och hos borgerligheten.

Målgrupp: NO-, SO-, Svensklärare som undervisar i åk 7-9 och biologilärare, historielärare och svensklärare som undervisar i gymnasiet.

Bakgrund: Jag har under flera år erbjudit högstadiet och gymnasiet en historisk lektion som jag kallar ” kärlek, kropp och sex från slott till koja ” där undervisningen tar plats i 3 olika historiska miljöer på friluftsmuseet. Det är många klasser som besökt mig genom åren, framför allt elever och lärare från åk 8. Många av er lärare har frågat mig efter förslag på hur ni kan fördjupa undervisningen med sina elever.

Syfte: Denna handledning är tänkt att vara en inspiration för dig som ska fokusera på temat kropp och hälsa med dina elever. Den riktar sig lika mycket till NO-lärare, biologilärare, som till SO- eller historielärare.

Tonåringar möter historia

Min erfarenhet är att tonåringar tycker det är spännande att höra om andra tonåringar från skilda tider. De är nyfikna på allt som har med förälskelse att göra. För er som lärare kan det vara bra att plocka fram "olika röster" från historien som berättar hur det kunde gå till när man blev kär. Det känns viktigt att ge eleverna en bild av olika tiders kulturer och världsbilder. Det var skillnad på en 15-årig adelsynglings liv i 1700-talets Skåne och en bonddotter ute på landsbygden.

Det var också stora skillnader på en tonåring i Helsingborg 1906 och en i 1810-talets Småland. Riktigt spännande blir det när vi använder historia som ett sätt att förstå vår egen samtid. Situationen för en tonåring idag ser också väldigt olika ut beroende på kulturell bakgrund och familjens tros och livsåskådning.

Kropp och hygien i det förindustriella Sverige.

Landsbygdens invånare

Vi flyttar blicken till landsbygden och på 1700-och 1800-talen och upptäcker att synen på kropp och hygien var en helt annan än idag. Så här skriver etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren;

"1800-talets bönder hade ingen uppfattning om att det skulle vara skadligt att avstå från att tvätta sig. Att gå från ladugården till matbordet väckte åtminstone ingen hygienisk t underbyggd motvilja. Människorna gick således ständigt omkring med synliga rester av sitt arbete på kläderna eller kroppen. Fiskargummor luktade fisk och bönder luktade ladugård. Smutsen betraktades tvärtom med positiva förtecken. Det var bra att vara smutsig. Tvättade man sig inte så ofta frös man heller inte så lätt. Smutsen och utsöndringarna gav ett extra skydd på kroppen. (Den kultiverade människan sid 160)

Beskrivningen ovan gäller i stort sett även 1700-talets landsbygd.

En annan spännande infallsvinkel är inställningen till kroppens utsöndringar. Till dessa utsöndringar hör naturbehoven, att gå på toaletten. Allmogens toalettvanor präglades av ett praktiskt tänk mer än ett moraliskt. Naturbehoven uträttades på gödselstacken, inne i ladugården, på utedasset eller sittandes på en stång som var placerad i husets vägg eller mellan två byggnader. Vad torkade man sig med? Före toalettpapprets tid användes gräs, mossa, trästickor eller snö. En annan skillnad från idag var att det inte ansågs pinsamt att uträtta sina behov när någon annan såg på.

Det var helt i sin ordning att helt oblygt sitta på gödselstacken när det kom främmande. Många kvinnor gick utan trosor med långa kjolar och långa strumpor. När de behövde uträtta sina behov kunde de ställa sig bredbenta och tömma blåsan för att sedan torka sig med kjolen i skrevet.

Utsöndringar som urin, svett och mensblod användes gärna till magiska syften. Avklippta naglar, könshår och bitar av kläder fungerade också utmärkt som magiska hjälpmedel.

Svett kunde t ex användas för att locka till sig någon man var förtjust i.

”Bruden skall ifrå thet hon klädesom morgon hafwa et litet miukt brödstycke under vänstra armen, wid bara krogen in till quällen när hon avklädes, och gifwer thet så oförmärkt brudgummen att äta”.(okänd författare)

I stycket ovan är det bruden som låter en brödbit ligga i armhålan för att sedan få sin brudgum att äta den så att han fick lust till henne. Även ogifta kvinnor kunde lägga en vetebulle i armhålan i 3 dagar och 3 nätter för att sedan bjuda en man på bullen som hon ville skulle bli intresserad av henne.

I allmogens världsbild var kollektivet, i det här fallet gårdshushållet, med tre generationer boende under samma tak, den gruppen som tonåringen ingick i. På vintern kunde 10-12 personer trycka ihop sig i samma rum för att hålla värmen. Det fanns kanske bara ett rum på gården som hade sättugn, en form av kamin som eldas från ett närstående rum och som därför inte osar i det rum som fungerar som sovrum. På kvällen fyllde gårdsfolket sättugnen med ved som närmade sig glöd så att sättugnen gav ifrån sig strålvärme till hela rummet. På morgonen hade sättugnen svalnat och den stackars piga eller kvinna som gick upp för att tända i spisen hade ett kallt uppdrag. Vad vi inte få glömma är att dessa människor badade kroppen 3-4 gånger om året, och att stugan endast städades mer noggrant vid högtiderna. Sjuka och friska låg tillsammans och smittsamma sjukdomar spreds lätt i denna miljö. I väggarna levde vägglössen som tidvis var ett stort hygieniskt problem för husets invånare.

*Kopia av lusabräda. Brädan placerades under madrassen. På kvällen kröp lössen fram från väggarna och sög blod på de sovande. När de var mätta kröp de ner i de små hålen och "sov på maten". På morgon gick mor upp för att tända i spisen. Hon drog fram lusabrädan under madrassen och slog ut alla löss över elden. Enkel lusbekämpning.
Foto; Åsa Hässlekvist*

Hur kunde mor och far ha samlag i ett rum med så många människor? I rummet samsades alla åldrar från farmor till det lilla koltbarnet?

Ja, det verkar som folk på landet ytterst sällan använde sina sängar för älskog. De fungerade framför allt som sovplatser. Ville mor och far älska gick de ut i stallet, upp

på vinden eller kanske på logen. Där fick de vara ifred, för älskog mellan människor var ytterst privat.

De ungdomar som vistades i denna miljö hade inte tillgång till sexualundervisning i någon skola. De vuxna var dessutom förtegnade om hur det gick till när man skulle älska.

Det pratades mycket om husdjurens reproduktion eftersom det fanns ett ekonomiskt intresse i att avla fler husdjur. Barnen kunde också få hjälpa till att leda fram kon till tjuren när det var dags för betäckning. Men den mänskliga sexualiteten var mor och far dels relativt okunniga om och dels noga med att inte berätta något om för sina barn.

Däremot användes orden för könsdelarna helt öppet som tilltalsord till folk. Barnmorskan, jordemoran, kunde t ex kallas för "musmoster" eller "långfittefaster" i all välmening medan någon som arbetade långsamt kunde kallas för "dyngkuk".

Det fanns en föreställning om att det var bra att ha samlag vid kvinnans "månadsrening", det vill säga menstruation, om man ville bli gravid. Mensen ansågs som något laddat, fullt av kraft och det förknippades ofta med fertilitet.

Fanns det mensskydd på landet? Både ja och nej. Det fanns tygbindor som kvinnorna kunde fylla med till exempel vitmossa. Men det fanns också kvinnor som lät blodet rinna nerför låren för att hjälpligt torka av blodet med särken när det behövdes.

Allmogen levde nära sina husdjur och hade också en väldigt oblyg inställning till husdjurens förökning och brunst. Därför var det även naturligt att använda delar från slaktade djur i medicinska syften. I en uppteckning från Skåne få vi veta följande;

*"Om kvinnans månadsreglering" (menstruation, författarens anmärkning)
Vilken beror på månens gång och deraf sitt namn de första 10 åren inträffar med nymåne; de följande med nedan och mot slutet utav de följande upphör vanligen. Om nu kvinna förlorar den i otid fåss de åter genom att smörja könsdelarna med bocktalj"*
(Luf 8977. Uppteckning hämtad från folklivsarkivet i Lund).

Kvinnans menstruation förknippades med havandeskap. Eftersom preventivmedel i princip var förbjudet kunde kvinnan välja att amma länge för att försöka fördröja nästa graviditet. En kvinna ammade helt öppet på landsbygden medan det var totalt omöjligt i den borgerliga världen.

Idag är rädslan mycket stark bland tonåringar för att dofta urin, svett och människa.

När jag har mina lektioner brukar jag fråga eleverna när det är tillåtet att lukta svett. De brukar svara att det är tillåtet när de tränar. Men å andra sidan duschar de direkt efter träningen, vilket betyder att deras svett egentligen aldrig hinner börja lukta.

Hur blev det så här? Hur kunde den svett-och ladugårdsdoftande tonåringen på 1800-talets landsbygd ”förvandlas” till dagens ständigt duschande tonåring?

TIPS: Diskutera varför vi idag duschar varje dag, rakar armhålorna och benen, använder deo, roll on, hårschampo, balsam, vax mm för att ständigt dofta något annat än vår egen doft. Ta gärna historien med brödet i armhålan som utgångspunkt för att få igång diskussionen. Hur ser vi på menstruation idag? Vad är rätt och vad är fel?

Borgerlighetens pryda kultur

I 1800-talets borgerliga miljöer var situationen annorlunda. Här var alla diskussioner om sexualitet och det kroppsliga förbjudna. Detta lärde sig det lilla barnet snabbt. Barnen uppfostrades till att inte ha en kropp, utan det mera neutrala ordet figur. När borgerligheten beskrev kroppen var de övre delarna som huvud, panna och händer något som gick att beskriva i ord. De delar som sitter längre ner, som stjärt, lår och underliv fick under inga omständigheter nämnas vid sina rätta namn. Därför var också synen på gravida kvinnor omgiven av mystik och tystnad. En gravid kvinna skulle inte skylta med att hennes mage växte utan dölja det så länge som möjligt och helst hålla sig för sig själv. Så här citeras Maria Langlets hushållsbok ”Husmodern i staden och på landet ” i boken ”Den kultiverade människan ”sidan 191:

”Kyskhet är hos den uppväxande ungdomen den naturligaste känslan, men den måste höjas och stärkas för att kunna motstå råhetens och sinnlighetens angrepp. Bäst är att taga alla könsförhållanden och levande varelsers fortplantning som ett stycke naturalhistoria, i fortsättning av växternas; barnen tänka då alls icke på saken och skola ej ens förstå när opassande häntydningar och anspelningar göras” (Langlet 1884:1003)

I idealet för tonåringar fanns hela tiden en kultur som lärde att ”man skulle hålla på sig”. Det ansågs inte vara etiskt rätt att ha föräktenskapliga förbindelser.

Detsamma gällde synen på onani. Läkare, lärare och föräldrar använde åga, hot och skrämsel för att ungdomarna skulle hålla sig borta från denna förfärliga sysselsättning.

Läkarna menade att mycket masturberande kunde framkalla epilepsi och att ryggmärgen kunde förtvina.

TIPS: Diskutera hur vi ser på onani idag i olika kulturer. Gör till exempel jämförelser mellan den katolska kyrkans syn på sexualitet och den lutheranska.

Elden brinner på Lillarydsgården, på Fredriksdal museer och trädgårdar.

Det finns upptecknat ett 30-tal varianter på en formel som lästes på kvällen när elden täcktes över med aska för att hållas vid liv till nästa dag;

”Aske balltaske, fitte ballmus, aldrig ska elden slockne i mitt hus”.

*Formeln innehåller könsorden balle för det manliga könsorganet och fitta och mus för det kvinnliga. Enligt folklivshistorikern Bengt af Klintberg användes könsorden för att genera de onda väsen som troddes hindra elden från att hållas vid liv till nästa dag.
Foto: Philippe Hässlekvist*

TIPS: Vad kallar vi våra könsorgan idag? Hur används orden? Varför anses vissa benämningar fula? Är det sättet vi använder dem på? (När någon klottrar kuk eller fitta på väggen känns det inte som vackra ord, t ex)

I denna handledning har jag hämtat information från;

Den kultiverade människan, av Jonas Frykman och Orvar Löfgren, skrifter utgivna av etnologiska sällskapet i Lund, Gleerups, 1979

Harens klagan, Studier i gammal och ny folklöre, Bengt af Klintberg, Norstedts förlag, 1982,

Uppteckningar hämtade från Folklivsarkivet i Lund.

Vill du veta mer? Hör av dig till Åsa Hässlekvist, 042-10 45 07, folklivshistoriker på Fredriksdal museer och trädgårdar.